

ISBN 978-91-7681-010-1
© Per Molander 2015
Omslag & formgivning Cilla Nilsson Sjöblom
Omslagsfoto (beskuret) Mick Otten, Nieuwe Wending Producties
Svante Weyler Bokförlag AB, Stockholm 2015
Tryckt hos Bookwell Oy, Finland 2016

www.weylerforlag.se

Förord

Metaforer finns överallt – i vardagsspråket, i litteraturen, inom naturvetenskapen. Vissa är gamla och har för länge sedan förlorat sin färg. Andra har kvar den, och med den en kreativ potential. Denna bok handlar om metaforer inom litteratur och naturvetenskap, med utgångspunkt i ett av 1900-talets mest betydelsefulla litterära verk – Virginia Woolfs *Vågorna*. Woolf är i dag mest känd för sitt engagemang för kvinnors rättigheter – hennes *Ett eget rum* har blivit en klassiker. Bland romanerna är *Mot fyren* nog den mest lästa, möjligen i konkurrens med *Mrs. Dalloway*, sedan Michael Cunningham använde den till sin roman *Timmarna* och den i sin tur blev filmatiserad av Stephen Daldry med kongenial musiksättning av Philip Glass. Men *Vågorna* är både estetiskt och filosofiskt Woolfs mest originella verk.

Ett stort tack går till Claes Fransson, professor i astrofysik, som lämnat åtskilliga förslag till förbättringar av texten. Min hustru Kajsa har kommit med pedagogiska synpunkter, och Svante Weyler har genom sin lyckliga kombination av entusiasm och kritisk blick också bidragit till att

öka läsbarheten. Som vanligt är författaren ansvarig för de ofullkomligheter som kvarstår.

Parallellerna mellan litteraturens och naturvetenskapens bruk av metaforer är många och långt ifrån triviala. Det är min förhoppning att boken ska kunna bidra till ett samtal över gränserna, måhända också till ökad ömsesidig respekt.

UPPSALA I OKTOBER 2015

Per Molander

Innehåll

FENAN · 9
LIV OCH DIKT · 13
BLOOMSBURY · 21
VÅGORNA · 31
FYSIKENS METAFORER · 45
LJUSET · 57
HÄNDELSER I VATTEN · 67
LJUDETS SKUGGA · 79
MAÎTRE FOURIERS ANALYS · 89
FÄLT, FLÖDEN, STRÖMMAR · 97
DEN SOCIALA VÄVEN · 111
KEYNES OCH KAMPEN MOT VÅGORNA · 119
SKRIVET I SAND · 127
ALLT FAST OCH BESTÄNDIGT FÖRFLYKTIGAS · 135
TIDENS STRÖM · 147
VÅGOR I OÄNDLIGHETENS HAV · 157
MOTSTÅND · 167
SYMMETTRIBROTTET · 175
DET SOM FÖRENAR · 193

KRONOLOGI

NOTER

REFERENSER

ILLUSTRATIONER

FENAN

Långt bort klövs vattnet av en fena. Från ingenstans dök den upp och var snabbt borta igen. I dagboken den 30 september 1926 skrev hon:

Jag vill lägga till några noteringar om detta, om den mystiska sidan hos denna oro; hur det inte är sig själv man är ensam med utan något i universum. Det är detta som skrämmer och eldar mitt i min djupa dysterhet, depression, leda, vad det nu är. Man ser en fena dra förbi långt ute. Vilken bild kan jag nå för att förmedla vad jag menar? Jag tror faktiskt inte att den finns. Det intressanta är att jag aldrig i mina tankar och känslor har mött det tidigare. Livet är, nyktert och precis uttryckt, en ytterst märklig historia; det bär inom sig verklighetens kärna, som jag brukade uppleva som barn – en gång kunde jag inte kliva över en vattenpöl, minns jag, därför att tanken slog mig hur underligt detta är – vem är jag? osv. Men genom att skriva når jag ingenting. Allt jag försöker göra är en anteckning om

ett märkligt sinnestillstånd. Jag vågar gissa att det är impulsen till en ny bok.

Den bok som Virginia Woolf förutskickade i sin dagboksanteckning den septemberdagen 1926 var *Vågorna*. Men vägen fram till det färdiga verket blev lång. Manuskriptet bytte skepnad åtskilliga gånger – ganska länge var titeln *Nattfjärilarna* – och först i oktober 1931 kom boken av trycket.

Bilden av fenan återkommer flera gånger i texten. Bernard, en av huvudpersonerna, noterar:

Lutad över räcket ser jag ut över vattenvidderna. En fena dyker upp. Det rena synintrycket har ingen rationell koppling, det skjuter upp som en tumlares fena vid horisonten. Synintryck förmedlar på det sättet ofta budskap som vi med tiden frilägger och lirkar in i ord. Jag noterar därför under F »Fena på vattenyta«. Jag, som ständigt antecknar i minnets marginal med sikte på någon slutgiltig redovisning gör denna anteckning i väntan på någon vinterkväll.

Lite senare i texten, i en interiör från skolan, antar fenan en djupare innebörd:

Och lärarfruarnas långa kjolar kom frasande förbi, stora som berg, hotfulla, och våra händer flög upp i

honnör mot mössan. Och en oändlig tristess bredd ut sig, utan avbrott, enformigt. Inget, inget, inget bröt med sin fena den blygrå vattenytan, inget inträffade som kunde lyfta ledans outhärdliga tyngd.

Ännu några gånger ska fenan dyka upp i texten, ett ledmotiv som tillsammans med några andra metaforer bär upp bokens hela struktur.

LIV OCH DIKT

Virginia Stephen föddes 1882 och var därmed årsbarn med James Joyce och Igor Stravinskij, två andra modernister. Till samma årgång hörde matematikern Emmy Noether, som kommer att spela en viss roll senare i den här berättelsen.

Julia Duckworth, född Prinsep Jackson 1846, förlorade sin man 1870, någon månad innan hon födde sitt tredje barn med honom. Leslie Stephen, fjorton år äldre, förlorade sin hustru och barnet i hennes andra barnsäng. Julia och Leslie fann varandra, gifte sig 1878 och fick fyra barn tillsammans: Vanessa, Thoby, Virginia och Adrian. Tillsammans med Julias tidigare barn, George, Gerald och Stella, blev det en stor familj. Leslie's första dotter var psykiskt handikappad och tillbringade sitt liv på institution.

Makarna hade en position i brittiskt kulturliv. Julia hade i unga år stått modell för några av de prerafaelitiska konstnärerna. Leslie Stephens första hustru var dotter till författaren William Thackeray. Stephen var under 1870-talet redaktör för kulturtidskriften *Cornhill Magazine* och

blev bekant med litterära storheter som Robert Louis Stevenson, Thomas Hardy och Henry James. Senare blev han huvudredaktör för *Dictionary of National Biography*, en sorts *Vem är det?* över den brittiska historien. Han skrev flera böcker inom idéhistoria och filosofi och biografier över Samuel Johnson och Jonathan Swift.

Julia Stephen dog 1895. Virginia var då tretton år gammal och drabbades av sin första psykiska kris. Leslie Stephen gick in i ett tillstånd av svår melankoli, och Virginias halvsystem Stella Duckworth tog över ansvaret för hushållet. Hon dog dock redan året därpå, och familjen hamnade i en ny kris. Den gången blev det den äldre systemen Vanessas tur att ta över ansvaret. Thoby började studera i Cambridge 1899, och den yngre brodern Adrian anslöt dit några år senare.

När Leslie Stephen efter flera års sjukdom dog 1904, fick Virginia sitt andra psykiska sammanbrott. Återstoden av familjen började spricka. Hennes halvbröder, George och Gerald Duckworth, var fast i den viktorianska kulturen, medan Vanessa och Virginia började visa upprorstendenser. Till bilden hörde att båda bröderna i yngre år hade utsatt Virginia för någon form av sexuella övergrepp – det ena mycket tidigt – som återgavs i den självbiografiska *Ögonblick av liv* många år senare. Halvsyskonen upprätthöll ändå fungerande relationer. Gerald blev förläggare och hjälpte Virginia med publiceringen av de första romanerna.

Senare under 1904 började en ny fas i syskonens liv.

Vanessa lämnade det dystra huset på Hyde Park Gate där de hade vuxit upp och flyttade till 46 Gordon Square i stadsdelen Bloomsbury. Virginia flyttade in i december. Thoby studerade nu juridik i London, och som en ersättning för den akademiska cirkel som han hade tillhört i Cambridge startade han en diskussionsklubb på torsdagskvällarna – fröet till Bloomsburygruppen. Till kärnan hörde författaren Lytton Strachey, konstkritikern Clive Bell och journalisten Desmond MacCarthy. Den politiskt engagerade skribenten Leonard Woolf ingick i vänkretsen men lämnade vid den här tidpunkten hemlandet för en tjänst som kolonialadministratör i Ceylon. Bell introducerade konstnären Roger Fry i gruppen.

Virginia hade tidigt som mål att skaffa sig egna inkomster och började skriva litteraturkritik för *The Guardian* redan 1904, året därpå för *Times Literary Supplement*. Hon fortsatte som kritiker hela livet men kom att skriva mer sällan när hon så småningom fick inkomster från sina böcker. Hon började också tjänstgöra som obetald lärare på ett kvällsgymnasium.

I november 1906 drabbades familjen av ett nytt dödsfall. Syskonen hade tidigare semestrat utomlands tillsammans flera gånger, och på sensommaren det året påbörjade de en långresa i Grekland. Thoby återvände till London tidigare än de andra; när de kom hem var han sjuk i feber och diarré. Han fick diagnosen malaria, men det var i själva verket tyfus han bar på. Han dog några veckor senare. Thoby

kom att lämna spår i Virginias författarskap, först i *Jacobs rum*, senare som Percival i *Vågorna*.

Vanessa gifte sig med Clive Bell kort efteråt, och de båda andra syskonen Virginia och Adrian flyttade till en ny adress vid Fitzroy Square i närheten, fortfarande i Bloomsbury. Det är till den här perioden, några år senare, som den bisarra Dreadnought-bluffen daterar sig. Adrian, Virginia och några av deras vänner klädde ut sig till kejsaren av Abessinien med entourage och lyckades få den brittiska flottan att visa upp en av sina stoltheter, HMS Dreadnought, för de förnåma gästerna. Tilltaget avslöjades några dagar senare och kastade ett löjets skimmer över det militära etablissemanget. Med tiden skulle Bloomsburygruppens medlemmar visa sig mäktiga mer djupgående ifrågasättanden av den rådande ordningen.

Efter en ny flytt året därpå anslöt sig konstnären Duncan Grant och ekonomen John Maynard Keynes till gruppen. Leonard Woolf återvände från sin tjänst i Ceylon. Han hade mött Virginia som hastigast innan han for 1904, och när han nu träffade henne igen blommade kärleken ut. Han friade i januari 1912, men Virginia tog tid på sig att svara. I augusti 1912 tog Virginia Stephen steget till att bli Virginia Woolf.

Hon plågades av återkommande huvudvärk och psykiska problem; i dag skulle hon sannolikt ha fått diagnosen bipolär sjukdom. I september 1913 gjorde hon ett försök att ta sitt liv med en överdos sömnmedel men räddades genom

en magpumpning av Maynard Keynes bror, som var läkare. Hon fortsatte att plågas periodvis av psykisk sjukdom men lyckades dessemellan skriva. Leonards omsorger betydde mycket för hennes förmåga att återvinna hälsan, och de fann en lugn och kreativ miljö i Hogarth House i Richmond. Hennes första roman, *Resan ut*, publicerades på halvbrodern Gerald Duckworths förlag i mars 1915.

Makarna Woolf hade emellertid egna planer på förlagsverksamhet. De köpte en enkel handpress och tryckte sin första publikation på Hogarth Press 1917 – *Två historier*, som innehöll Virginias essä *Märket på väggen* och Leonards *Tre judar*. Efter att ha tryckt en novell av Katherine Mansfield kontaktade de T.S. Eliot, som då hade publicerat *Prufrock* på ett annat förlag. Eliot svarade positivt, och Hogarth Press gav ut *Dikter* 1919 och *Det öde landet* 1923. Förlagets utgivning breddades efterhand; bland annat gav man ut Dostojevskijs *Onda andar* i Virginias översättning och Sigmund Freuds samlade verk.

Virginia var nu en etablerad författare. *Natt och dag* kom 1919, och sedan följde med några års mellanrum *Jacobs rum*, *Mrs. Dalloway* och *Mot fyren*.

Virginia mötte den tio år yngre Vita Sackville-West i slutet av 1922. Sackville-West hade då flera böcker bakom sig. Hon var gift med diplomaten Harold Nicolson, men båda makarna hade homosexuell läggning, så äktenskapet byggde mer på vänskap än på passion. I slutet av 1925 inledde Virginia och Vita en sexuell relation, som dock över-

gick i mer konventionell vänskap när Vita skaffade sig andra förbindelser. Vita porträtterades i Woolfs halvt skämtsamma *Orlando*, en gestalt som lever genom flera sekel och byter kön under resans gång. Boken kom ut 1928 och blev den första kommersiella framgången.

Hon var nu känd och anlitad som föreläsare och debattör. Några föreläsningar om kvinnan i litteratur och samhälle resulterade i *Ett eget rum*, ett av landmärkena i 1900-talets feministiska litteratur – spirituellt, bitskt och alltjämt aktuellt. Men då var hon redan i gång med arbetet på *Vågor*, den bok som hon själv betraktade som sitt första verk i en helt egen stil och som är hennes magnum opus. Den var klar hösten 1931.

Fler dödsfall kastade skuggor över tillvaron. Lytton Strachey dog i januari 1932, och hans väninna Dora Carrington tog sitt liv strax efteråt. Roger Fry avled något år senare. Systemen Vanessas son Julian gav sig av till spanska inbördeskriget som sjukvårdare och dödades efter bara några veckor av granatsplitter. Arbetet med den stora romanen *Åren* drog ut på tiden; den hade påbörjats redan 1932 men kom ut först fem år senare.

Krigsutbrottet 1939 innebar nya hot. Leonard var jude, och de bådas position som ledande vänsterintellektuella renderade dem en plats på listan över personer som skulle tas om hand när den till synes oöverbinnerliga tyska armén väl hade besatt Storbritannien. Hon lyckades avsluta boken *Mellanspel* i februari 1941, men ansattes av allt svårare

psykiska problem. I ett brev till Vanessa skrev hon att hon inte skulle klara påfrestningarna den här gången. Den 28 mars lämnade hon ett avskedsbrev till Leonard och gick ner i floden Ouse. Hennes kropp återfanns först tre veckor senare.

I avskedsbrevet bad hon Leonard att bränna hennes efterlämnade papper. Han följde inte uppmaningen; i stället ägnade han flera decennier åt att vårda hennes kvarlåtenskap och ge ut essäsamlingar, dagböcker och brevväxling. Han dog 1969.